

El cooperativisme segons l'Església. Els inicis del sindicalisme catòlico-agrari a Espanya

per Samuel Garrido Herrero*

1. Introducció

De manera similar al que estava passant en altres agricultures europees, cap al 1900 es produeix a Espanya un esclat de l'associacionisme en el camp, una de les vessants del qual és la difusió del cooperativisme. Durant els últims anys del franquisme i els primers de la transició aquest cooperativisme agrari —identificat sovint, de manera una mica abusiva, amb el sindicalisme catòlico-agrari— va atraure l'atenció d'un nombre bastant significatiu d'investigadors,¹ però en els inicis de la dècada de 1980 es va frenar l'aparició de nous treballs sobre el tema. Possiblement, perquè la majoria dels inicials havien pretès ser aportacions per a la història del catolicisme social: des dels primers anys vuitanta els estudis sobre temàtica obrera van esdevenir cada vegada més escassos, i els dedicats a l'acció social dels catòlics no van suposar cap excepció.

Com és sabut, durant la mateixa època, la historiografia agrària espanyola comença a experimentar una profunda renovació. Es demostra que termes com *immobilisme* o *estancament* són poc adequats per a referir-se a l'evolució del sector durant l'espai de temps comprès entre les grans transformacions de la Revolució Liberal i la Segona República. Es demostra també que a partir de la crisi agrària finisecular es van fer importants esforços per a augmentar i millorar la producció. Paral·lelament, es presta una major atenció a la petita propietat pagesa. Una petita propietat que, lluny de desaparèixer, tendeix a consolidar-se al llarg del segle XX. I una petita propietat que, en alguns llocs, lluny d'haver actuat com a element retardatori, sembla haver participat activament en el procés de

* Universitat Jaume I, de Castelló.

1. J. J. CASTILLO, *Propietarios muy pobres. Sobre la subordinación política del pequeño campesino en España* (Madrid 1979); J. CUESTA, *Sindicalismo católico-agrario en España (1917-1919)* (Madrid 1978); J. ANDRÉS GALLEGO, *El movimiento agrario confesional de principios del siglo XX*, «Hispania», 147 (1981), ps. 155-195; A. HERRERO, *Sindicalismo católico agrario en España: 1900-1940* (Madrid 1975); B. FERNÁNDEZ i J. GIRÓN, *Aproximación al sindicalismo agrario en Asturias: 1906-1923*; J. L. GARCÍA DELGADO (ed.), *La cuestión agraria en la España contemporánea* (Madrid 1976), ps. 151-199; F. SÁNCHEZ MARROYO, *Sindicalismo agrario y movimiento obrero (Cáceres 1906-1920)* (Cáceres 1979); M. MARTÍNEZ, *Tierra de Campos. Cooperativismo y sindicalismo agrario* (Valladolid 1982); J. BILBAO, *Los sindicatos agrícolas católicos de La Rioja*, dins *Estudios de historia de España* (Madrid 1981), II, ps. 55-61; L. PALACIOS, *Círculos de obreros y sindicatos agrarios en Córdoba (1877-1923)* (Córdoba 1980).

renovació agrícola.² Pel que se sabia, el cooperativisme agrupava petits i mitjans explotadors, pretenia actuar com a instrument de finançament, proporcionava adobs als socis i els facilitava l'accés a maquinària estalviadora de treball. A la llum dels nous plantejaments que s'obrien pas en la historiografia agrària, tot això tornava a concedir un gran atractiu a aquell fenomen associatiu. Però aquestes incitacions a estudiar-lo a penes han estat recollides. Per a explicar per què, no cal recórrer a arguments especialment sofisticats: les fonts són escasses, fragmentàries i quasi sempre de molt difícil accés, cosa que ha actuat com a fort desincentivador. En canvi, sí que resulta difícil d'entendre la desconexió que ha tendit a existir entre els especialistes en la temàtica cooperativa i el conjunt de la producció historiogràfica dedicada a l'agricultura.

En els treballs de síntesi sobre l'evolució del sector durant el primer terç del segle XX, en investigacions sobre algun subsector o sobre algun aspecte regional concret, sol suposar-se que el cooperativisme va tenir un paper econòmic bastant eficaç. Per la part dels estudiosos de la cooperació, J. M. Arribas ha reflexionat sobre la seva funció com a «instrument de modernització».³ L. Fernández ha ressaltat la contribució de les cooperatives gallegues per a la difusió de determinades innovacions tecnològiques.⁴ Han aportat dades d'aquesta temàtica A. Gavalda i G. Tribó.⁵ Tanmateix, han predominat els treballs on es ressaltava la fragilitat del cooperativisme i on es relativitzava la seva eficàcia. P. Carasa arribava a la conclusió que l'activitat financera dels sindicats agrícoles i de les caixes rurals va ser, en conjunt, extremament modesta.⁶ A. Martínez ha parlat del «fracàs relatiu» del moviment cooperatiu a Galícia.⁷ Sí que sembla haver estat important la seva contribució al finançament i a la millora tècnica de l'agricultura navarresa, però era un cooperativisme de bases molt precàries, a causa de la seva descapitalització.⁸ Per la nostra part, hem tractat de mostrar que una de les principals característiques del cooperativisme agrari espanyol anterior a la Guerra Civil va ser la seva escassa capacitat per a consolidar-se i per a realitzar una activitat continuada.⁹ Com a mostra, la Direcció General d'Agricultura (DGA)

2. S. CALATAYUD, J. MILLÁN i Ma. C. ROMEO, *Les transformacions de la societat agrària en el procés de desenvolupament capitalista: el regadiu valencià en el segle XIX*, «Recerques», 25 (1992), ps. 125-138; L. FERNÁNDEZ PRIETO, *Labregos con ciencia* (Vigo 1992).

3. J. M. ARRIBAS, *El sindicalismo agrario: un instrumento de modernización de la agricultura*, «Historia Social», 4 (1989), ps. 33-52.

4. L. FERNÁNDEZ PRIETO, *Labregos ...*, op. cit.

5. A. GAVALDA, *L'associacionisme agrari a Catalunya (el model de la Societat Agrícola de Valls: 1888-1988)* (Valls 1989), 2 vols.; G. TRIBÓ, *Evolució de l'estructura agrària del Baix Llobregat (1860-1931)*, tesi doctoral (Universitat de Barcelona, 1989); en el vol. III analitza el sindicat agrícola de Sant Boi.

6. P. CARASA, *El crédito agrario en España durante la Restauración. Entre la usura y el control social*, dins B. YUN (coord.), *Estudios sobre capitalismo agrario, crédito e industria en Castilla* (Salamanca 1991); del mateix autor, *Sindicalismo católico agrario y control social (Palència 1900-1921)*, dins *II Congreso de Historia de Palència* (Palència 1990); t. III, vol. II, ps. 877-908.

7. A. MARTÍNEZ LÓPEZ, *O cooperativismo católico no proceso de modernización da agricultura galega, 1900-1943* (Pontevedra 1989); *Cooperativismo y campesinado parcelario en la Galicia del primer tercio del siglo XX*, dins P. SAAVEDRA i R. VILLARES (eds.), *Señores y campesinos en la Península Ibérica, siglos XVIII-XX* (Barcelona 1991), II, ps. 373-401.

8. E. MAJUELO i E. PASCUAL, *Del catolicismo agrario al cooperativismo empresarial* (Madrid 1991), esp. ps. 123, 173 i 482.

9. S. GARRIDO, *El sindicalismo católico-agrario al País Valencià (1906-1923). Cooperativisme*

sabia que al llarg de 1916 s'havien dissolt o havien deixat de funcionar 161 sindicats agrícoles; pel gener de 1917 n'hi havia 1.754, però se sospitava que el 40% no desenvolupava cap activitat pròpiament cooperativa.¹⁰

En realitat, en algunes àrees molt localitzades els sindicats agrícoles sí que es van poder consolidar. Va ser el cas de certes comarques del regadiu valencià, on van aparèixer entitats d'excèpcional envergadura; unes entitats, en ocasions amb més de dos o tres mil membres, que van generar una elevada xifra de negoci, que van esdevenir una peça clau per al funcionament de l'agricultura en la seva localitat i que han perdurat quasi sempre fins ara mateix. Per a entendre per què en determinades zones el cooperativisme va prosperar i en altres no caldrà conjugar una àmplia gamma de factors. Cal esbrinar, per exemple, quin tipus de *petit i mitjà agricultor* n'era en cada lloc soci. Els potents sindicats valencians que acabem d'esmentar estaven integrats per una barreja de jornalers (en ocasions, més del 40% dels afiliats), petits explotadors i propietaris d'una certa envergadura, però el nucli motor de tots ells era una capa de mitjans agricultors *suficients* amb una innegable capacitat emprenedora, cosa que els oferia perspectives d'acumulació en les conjuntures favorables i els va permetre actuar com un dels motors del desenvolupament agrari valencià.¹¹ Mentrestant, en un altra comarca valenciana de regadiu, l'Horta de Gandia, el cooperativisme confessional no va poder consolidar-se, però allí va atraure quasi exclusivament uns segments de la pagesia, quasi sempre sotmesos al pes de la renda, que partien d'una pitjor posició per a accedir al crèdit i per a treure partit de la demanda internacional sobre determinats productes de les hortes valencianes.

Cal també estudiar la política cooperativa estatal. En els inicis del segle XX, des de l'estat es va dissenyar un marc legislatiu molt favorable que incloïa, entre altres disposicions, la llei de Sindicats Agrícoles de gener de 1906. Però des de la DGA es va reconèixer sovint que aquella legislació no s'aplicava o s'aplicava de manera incorrecta.¹²

O cal considerar l'actitud dels propietaris respecte al cooperativisme pagès, que podia ser molt distinta segons cada conjuntura i segons les característiques —econòmiques, socials, polítiques— de les diverses estructures agràries. En algunes zones, quasi sempre en aquelles on predominava l'explotació indirecta a través de petits arrendataris, s'ha pogut detectar una radical adversió dels amos de la terra a deixar prosperar aquesta mena d'iniciatives, tendents a facilitar el funcionament econòmic del camp en condicions favorables per al petit explota-

confessional, millora tècnica i mobilització camperola a Espanya després de la crisi agrària finisecular, tesi doctoral (Universitat de València, 1993).

10. DGA, *Memoria descriptivo-estadística de las entidades agrícolas y pecuarias en 1º de enero de 1917* (Madrid 1917), ps. 314-315 i 13.

11. L'expressió *agricultors suficients* és utilitzada per S. CALATAYUD i J. MILLÁN, *Un capitalismo agrari amb «rendistes» i «camperols»: una aproximació a la dinàmica de la societat local al regadiu valencià durant el segle XIX*, «Estudis d'Història Agrària», núm. 10 (1994), ps. 27-56. Aquests «agricultors suficients» vindrien definits pels següents trets: a) necessitat de treballar en la pròpia explotació; b) capacitat d'afrontar el cultiu directe sense una dependència onerosa del finançament exterior; c) possessió d'un mínim capital d'explotació; d) possibilitat d'accés preferent a les terres en arrendament, a causa de les garanties que oferia la seva propietat.

12. Per exemple, DGA, *Memoria...* (Madrid 1917), ps. 9-10.

dor.¹³ En altres ocasions, els propietaris no s'hi oposaven, però tampoc no hi participaven. Simplement, per consideracions de caràcter empresarial.¹⁴ En qualsevol cas, el resultat solia ser el mateix: les cooperatives quedaven abandonades a les seves pròpies i úniques forces. Possiblement per això, haurien pogut prosperar allí on van atraure agricultors *suficients*, però poques vegades on la majoria dels seus socis eren *propietaris molt pobres*.

A nivell més general, i ja que la majoria dels sindicats agrícoles eren confesionals, ha de resultar igualment imprescindible conèixer les característiques de la via de cooperació impulsada pels catòlics. És l'objectiu de les pàgines que segueixen.

2. La ruptura finisecular

Igual que s'ha detectat a França o Itàlia, diversos indicis fan suposar que en els anys del tombant entre els segles XIX i XX es va produir a Espanya una ruptura en les relacions d'explotació i de control social que anteriorment havien estat característiques del món rural. Les dificultats econòmiques lligades als efectes de l'homogeneïtzació d'un mercat mundial de productes agraris van repercutir en un fort esclat de conflictivitat en diverses regions. Sovint, continuava manifestant-se per mitjà de les vies tradicionals (motins contra els consums, atemptats contra plantacions, crema de graners). Però el malestar rural també va actuar com a detonant per a la cristallització d'un moviment pagès que fa ús de noves formes d'organització (els sindicats de classe) i de noves formes de lluita (la vaga, reivindicacions salarials, millores en els contractes de conreu) i que és capaç d'articular un projecte alternatiu per a substituir l'hegemonia exercida pels propietaris.¹⁵ Com fa notar R. Garrabou, va tenir una gran importància com a inductor d'aquest canvi el nou univers ideològic que la penetració en el camp dels idearis socialistes, anarquistes i republicans obria per a la pagesia pobre. Penetració, incentivada per la promulgació el 1890 del sufragi universal masculí, que es produïa alhora que es feien evidents els primers símptomes d'esgotament de l'efectivitat del control social sobre les classes subalternes que assegurava el sistema polític de la Restauració.

Aquesta ruptura finisecular cal contemplar-la també com un resultat de la pràctica de les classes terratinents. Durant el segle XIX les transformacions de la Revolució Liberal havien acabat amb els obstacles institucionals que, per dificultar la mobilitat de factors productius i mercaderies, frenaven la plena penetració del capitalisme en el camp. A partir d'aleshores, es dissolen definitivament les antigues relacions socials, però durant una llarga etapa van subsistir records pre-capitalistes, acceptats pels mateixos propietaris, que actuaven com una restricció per al perfecte funcionament del mercat de la terra i del treball: l'*obligació* de

13. S. GARRIDO, *El sindicalisme...*, esp. la p. 242 i ss.

14. Poden trobar-se interessants suggeriments per a aquesta qüestió a V. CABALLER, *El comportamiento empresarial del agricultor en la dinámica de formación y desarrollo de cooperativas agrarias*, «Agricultura y Sociedad», 23 (1982), ps. 193-216.

15. R. GARRABOU, *La conflictivitat pagesa a Catalunya i al País Valencià a l'època contemporània*, dins *Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet* (Barcelona 1991), esp. les ps. 91-93.

donar treball als jornalers en èpoques d'atur per a realitzar feines no considerades estrictament necessàries, el manteniment en l'explotació d'assalariats fixos que en ocasions eren quasi una prolongació de la família de l'amo, la seguretat proporcionada al pagès de poder disposar d'una certa parcel·la en arrendament, etc. A través d'un procés mal conegut, que en ocasions arrenca des d'almenys els anys centrals del segle XIX, els propietaris van anar renunciant a aquesta manera de legitimar la seva posició. Va ser la temptativa dels propietaris d'apujar el preu d'una renda que els hortolans consideraven immutable, la que va provocar el 1878-1879 la revolta dels arrendataris de l'Horta de València. Durant la dècada del 1880 i els inicis de la de 1890 els terratinents de les comarques vitivinícoles catalanes van pretendre aprofitar les destruccions de la fil·loxera per a suprimir els contractes de rabassa, reemplaçats per uns altres de parceria que privaven el rabassaire, entre altres, del dret a l'estabilitat.¹⁶ En certes zones de Salamanca o d'Andalusia es van afectar al començament del segle XX expulsions en massa de petits explotadors establerts des d'antic, però sotmesos a contractes curts, substituïts per grans arrendataris que oferien més seguretat i menys problemes.¹⁷ I a Andalusia sembla que és també en aquests moments quan comença a desaparèixer l'*alojamiento*.¹⁸

A partir de la crisi finisecular l'agricultura ha de mostrar una major sensibilitat als mecanismes del mercat, i pareix que una de les conseqüències va ser que el propietari comencés a abandonar l'anterior actitud *patriarcal* a favor d'una ideologia productivista. Tradicionalment, el petit arrendatari i el jornalер havien cercat en el terratinent la provisió d'unes certes garanties socials elementals de subsistència i seguretat, a canvi de les quals es convertien en els seus addictes i els prestaven uns determinats serveis.¹⁹ A finals del segle XIX i principis del XX aquesta mena de garanties semblen deteriorar-se de manera generalitzada. No significa això que desapareguen per complet, si bé des del moment que perden el seu caràcter institucional deixen d'actuar com a instrument de cohesió interclassista. La desintegració de les *lleialtats verticals* va poder accentuar-se per efecte de la propaganda socialista, anarquista i republicana que estava arrelant en el camp. Però, a la vegada, la pròpia voluntat del terratinent de deixar d'actuar com a *patriarca* creava un buit que va possibilitar, unit als efectes de la crisi agrícola, la difusió entre els pagesos de propostes ideològiques de caràcter radical. És aquesta, almenys, la percepció que tenien molts activistes del sindicalisme catò-

16. R. GARRABOU, J. PUJOL, J. COLOMÉ i E. SAGUER, *La crisi finisecular i la recomposició del món rural a Catalunya*, «Recerques», 26 (1992), p. 124.

17. R. ROBLEDO, *La renta de la tierra en Castilla la Vieja y León* (Madrid 1984), ps. 142-144. Del mateix autor, *Crisis agraria y éxodo rural: emigración española a Ultramar*, dins R. GARRABOU (ed.), *La crisis agraria de fines del siglo XIX* (Barcelona 1988), p. 240. L'assumpte, relacionat amb una reorientació ramadera d'antigues explotacions cerealícoles, incentivada per les bones perspectives, que oferia la demanda de carn i aconseguida per mitjans extensius, va ser abordat repetidament per la publicística social-catòlica. Per exemple, J. F. MORÁN, *El colonato en España*, dins *Semana Social de España. Segundo Curso. Valencia 1907* (Saragossa 1908), ps. 48-54 (sobre Salamanca); també de Morán i fent referència a Andalusia, *Lecciones sobre el obrero del campo y los sindicatos agrícolas*, dins *Semana Social de España. Sexto Curso. Pamplona, 1912* (Pamplona 1916), p. 189.

18. J. MARTÍNEZ ALIER, *La estabilidad del latifundismo* (París 1968), ps. 253-255.

19. J. SCOTT, ¿*Patronazgo o explotación?*, dins E. GELLER i altres, *Patronos y clientes* (Madrid 1986).

lico-agrari, la proposició d'un dels quals a un grup de terratinents castellans resulta altament reveladora: «...*Estudíemos juntos y con el mejor deseo la manera de lograr, sin perjudicar ni exponer nuestros intereses, que el obrero tenga un jornal suficiente y seguro. / ¿Es posible? Yo creo que sí...; pero como la mayoría de los patronos no estáis en el Sindicato [católico], por eso he venido a buscaros aquí [en el casino]. [...] ¿No podrían hacerse mejoras en las fincas, sobre todo en invierno, en que emplear útilmente algunos obreros? / ¿No podrían hacerse algunas cosas útiles y beneficiosas, que a cada qual pueden ocurrírsele / Así hacían nuestros abuelos y aun nuestros padres, y los criados duraban con ellos varias generaciones. / "Hoy están maleados", suele decirse. No tanto como se quiere decir, pues si tan maleados estuvieran hace rato que muchos ricos estarían en el cementerio; pero de lo mucho o poco que estén, ¿quién tiene la culpa? ¿Qué hemos hecho todos para que no se maleen?»²⁰*

En definitiva, al llarg de la Restauració, i en especial a partir de la crisi finisecular, els propietaris van haver d'experimentar una *pèrdua de legitimitat*.²¹ Les *élites* rurals van continuar obtenint serveis dels pagesos (entre altres, serveis polítics). Però com que s'havien deteriorat els lligams clientelars, hauria de ser la coerció²² la que en el futur passés a presidir aquesta relació, que, presumiblement, tendiria a ser contemplada *pels de baix* com a explotadora i injusta, amb el perill permanent per a l'estabilitat social que això suposava. A no ser que les classes terratinents aconseguissin articular nous canals d'integració. Es van fer en aquesta direcció alguns intents d'àmbit regional.²³ Des d'una perspectiva estatal, però, aquesta missió seria pràcticament acaparada per l'Església catòlica, que des d'aproximadament el 1900 començà a oferir als propietaris la seva *doctrina social*.

3. L'Església s'ofereix per a «organitzar» el camp

Naturalment, els orígens del catolicisme social espanyol arrenquen de molt més lluny, del Sexenni Democràtic. Va adquirir una certa implantació des dels inicis de la dècada de 1880, gràcies en especial als Cercles Catòlics d'Obrers que el jesuïta Antoni Vicent va fundar al País Valencià. Però abans de 1900 l'acció social dels catòlics a penes s'havia preocupat dels problemes específicament rurals. El 1893 es va celebrar a València la Primera Assemblea Nacional dels cercles, que no es va ocupar de les qüestions agràries més enllà d'alguna al·lusió marginal. En una reunió *diocesana* celebrada a Castelló tres anys després, es recomanava per primer cop la conveniència de fundar *gremis* independents dels

20. A. MONEDERO, *Conferencia dada a los patronos de Dueñas el día 16 de Enero de 1916*, dins *Por Dios y por los humildes* (Madrid 1920), p. 69. Per al que després es dirà, interessa ressaltar que «la mayoría de los patronos» no havien ingressat en el sindicat interclassista catòlic.

21. J. SCOTT, *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance* (Yale University Press, 1986).

22. Que podia exercir-se a través formes no físiques de violència quotidiana més que utilitzant les *forces d'ordre*, de les quals es va fer de tota manera un ús abundant. Vegeu A. GIL NOVALES, *La conflictividad social bajo la Restauración (1875-1917)*, «Trienio», 7 (1986), ps. 73-213, que utilitza els arxius de la guàrdia civil.

23. M. CAMINAL, *La fundació de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre: els seus homes i les seves activitats (1851-1901)*, «Recerques», 22 (1989).

cercles, si bé ni els assumptes discutits ni les conclusions fan sospitar que els problemes del camp suscitesen encara una atenció especial.²⁴ Però tot seguit comencen a proliferar les reunions convocades quasi exclusivament per a impulsar un associacionisme rural confessional. Es fan assemblees *regionals* a València (1905), Palència (1906) i Granada (1907), i assemblees diocesanes a Tarassona (1904), Menorca (1905), Pamplona i Saragossa (1906), seguides per altres a Tortosa, Santander, Palència, Lleó, Oviedo, Orense, Càceres, Badajoz, Oriola, Múrcia, Granada, Sevilla... Totes solien ser molt similars. El bisbe convocava els rectors i alguns agricultors *principals* a un cicle de conferències pronunciat — quasi sempre— pel pare Vicent. El jesuïta els explicava què eren els sindicats agrícoles i els proporcionava un model d'estatuts. Durant els mesos immediats, les fundacions es multiplicaven per la diòcesi.

Les raons de l'abocament eclesial cap al cooperativisme agrari precisament des dels primers anys del Nou-cents han de ser múltiples. Entre elles, no poden excloure's les repercussions del *desastre* del '98, que, com se sap, marquen el punt d'arrencada de diversos *regeneracionismes*. La contribució catòlica al *regeneracionisme* consisteix a proposar als propietaris, per la via d'un corporativisme no democràtic i de fortes ressonàncies antiliberals, una mobilització del món pagès, controlada i de caràcter conservador, que servís de plataforma per a una nova articulació política dels interessos agraris.

En gran mesura, aquestes formulacions arrenquen d'una necessitat defensiva de la mateixa Església. El nou segle s'inicia a Espanya amb una agitació anticlerical, i l'Església veu com comencen a ser-li discutits molts dels seus privilegis. Des dels principis de la Restauració s'havien fet diversos intents d'aconseguir una *unió política* dels catòlics espanyols.²⁵ Però és ara quan es fa especialment urgent la necessitat eclesial de disposar d'un *partit* propi defensor dels interessos catòlics. Si les formacions dinàstiques es recolzaven en el caciquisme i no tenien bases àmplies, organitzades i estables, la força del *partit* de l'Església arrencaria del fet de disposar d'un extens teixit associatiu i propagandístic i de la capacitat mobilitzadora de l'acció social dels catòlics. Una capacitat que, més que en les ciutats, es pensava que hauria de manifestar-se en la *reserva de catolicisme* que era encara el món rural. Resulta altament significatiu que en el Congrés Catòlic de Burgos de 1899 es discutís la necessitat d'organitzar els petits agricultors a través de cooperatives, per primera vegada en un congrés catòlic espanyol, alhora que s'acordava crear *Lligues Catòliques* electorals.²⁶

24. Cf. *Crónica de la asamblea que las corporaciones católicas obreras de la diócesis de Tortosa celebraron en Castellón* (Castelló 1896). Les actes de l'assemblea de 1893 dins A. VICENT, *Socialismo y anarquismo* (València 1895), ps. 597-615.

25. D. BENAVIDES, *Democracia y cristianismo en la España de la Restauración, 1875-1931* (Madrid 1978), ps. 41 i ss.

26. Pense que no és simplement una coincidència. Durant l'assemblea *regional* de València de 1905 van abundar les intervencions a favor de les Lligues, «Boletín del Consejo Nacional de las Corporaciones Católico-Obreras» (1905), ps. 52, 63-64 i 67-68. Quan l'any següent el provincial dels jesuïtes d'Aragó dóna permís a Vicent per a iniciar una de les seves campanyes de propaganda, afegeix: «Procure que todas esas agremiaciones y sindicatos [de labradores] sean fuerzas utilizables para las elecciones, de lo contrario conseguiremos poco», Arxiu Vicent (A V), carta d'Antonio Iñesta a Vicent (Barcelona 4-VII-1906). El 1905 Vicent havia visitat Menorca. Hi va fundar cinc sindicats agrícoles, un de pescadors i vuit Lligues Catòliques; d'aquestes, sis apareixen en els pobles on havia creat un sindicat, presidides per les mateixes persones, «Boletín del Consejo...» (1905), ps.

D'altra banda, si inicialment els impulsors dels cercles catòlics havien desitjat atraure preferentment la menestralia urbana i el naixent proletariat industrial era perquè consideraven que eren aquests els sectors *perillosos* que podien donar suport als intents de subvertir l'ordenament social. Aquest plantejament duia implícit el supòsit que la població rural romandria impermeable a la penetració dels idearis radicals provinents de la ciutat; especialment, en aquelles àrees on predominava la petita propietat pagesa i era més forta la influència dels rectors. Però al començament del segle XX la seguretat en la validesa d'aquesta suposició perd molta força. La vaga castellana de 1904 és seguida per una campanya de mítings que el PSOE i la UGT organitzen per les províncies de Lleó, Palència, Valladolid i Zamora.²⁷ A Galícia l'ebullició de les Societats Agràries pageses era impregnada d'influències republicanes, socialistes i anarquistes.²⁸ Pels voltants de 1900 els blasquistes de València comencen a fundar pels pobles de la província Societats de Treballadors del Camp: «*En las grandes poblaciones —lamentava en 1901 l'arquebisbe—, los obreros se hallan muchos emancipados de la tutela de la Iglesia; sólo nos queda, amados sacerdotes, la clase agrícola, y no toda aún; porque han principiado los socialistas y librepensadores a reclutar y organizar a los colonos, jornaleros y demás pobres labradores en asociaciones con cajas de resistencia. Urge, por consiguiente, que organicemos en los pueblos agrícolas Gremios de Labradores bajo la égida de la Iglesia.*»²⁹ A partir d'aleshores, l'acció social dels catòlics s'adreçaria principalment al medi rural.

Els objectius que amb això es perseguïen eren diversos, però concebuts com un tot en què cada una de les parts perdria la seva eficàcia en absència d'alguna de les altres: mantenir la petita propietat i evitar l'emigració cap a les ciutats, centres de degradació moral; erigir un «mur de contenció» contra la difusió del socialisme en el camp; forjar una societat rural «harmònica» en què la coerció caciquil fos substituïda per la subjecció voluntària dels pagesos a les directrius emanades de les «autoritats socials» (o siga, els grans propietaris amics de l'Església); invertir la tendència cap a la «descristianització» provocada, en el context de la crisi agrària, per la penetració en el camp de les idees dissolvents ciutadanes.

Els mitjans per aconseguir-ho eren l'ajuda mútua, el crèdit i la química agrícol. Sobretot, els adobs químics. Gràcies a l'augment de la productivitat, els adobs permetrien la subsistència de les petites explotacions. I per la via del cooperativisme facilitarien un reapropament dels llauradors pobres cap a la institució eclesial, a causa de la seva necessitat de comprar-los a preus assequibles. «*Con los sindicatos —escrivia un capellà— ganará mucho la religión y los intereses de los*

248-257. Altres vegades, com a Casp, és la Lliga Catòlica la que crea un sindicat agrícola, «El Social» (21-XI-1908), p. 3. Sobre el naixement de les Lligues, J. ANDRÉS GALLEGÓ, *La política religiosa en España, 1889-1913* (Madrid 1975), p. 312 i ss. Sobre el tractament de les qüestions agràries en el Congrés Catòlic de Burgos, F. MONTERO, *El primer catolicismo social y la Rerum Novarum en España (1889-1902)* (Madrid 1983), ps. 376-386. L'Arxiu Vicent és al Centre Borja de Sant Cugat del Vallès. He d'agrair les facilitats que l'arxiver, el P. Jordi Roca, em va donar per a la seva consulta.

27. P. BIGLINO, *El socialismo español y la cuestión agraria, 1890-1936* (Madrid 1986), p. 57 i ss.

28. J. A. DURÁN, *Agrarismo y movilización campesina en el país gallego (1875-1912)* (Madrid 1977).

29. «Boletín Oficial del Arzobispado de Valencia» (gener de 1901), ps. 27-28. Vegeu R. REIG, *Obrers i ciutadans. Blasquisme i moviment obrer* (València 1982), p. 249 i ss.

curas: los pueblos, agradecidos, vendrán a la Iglesia, de la que están alejados.» Segons un altre, «vivimos en una época en que el positivismo [sic] ha de ser la gan-zúa que abra las almas al conocimiento de la verdad y a la práctica del bien, y los que tenemos la misión de cazarlas no podemos desechar ese arma». ³⁰ No era cap originalitat del catolicisme espanyol, perquè en quasi tots els països occidentals les seqüeles de la crisi finisecular havien conduït a la formulació d'una «resposta catòlica» als problemes agraris. Per mitjà de tècnics com Stanislao Solari, a Itàlia pretenia fer-se un ús «específicament catòlic» de determinades teories agronòmiques. ³¹ El 1903 els salesians creaven a Sevilla una «Biblioteca Agraria Solariana». Pels mateixos moments, el P. Vicent (que la propaganda catòlica insistia a presentar com un gran biòleg) s'envoltava a València d'enginyers agrònoms i tècnics en regs artificials.

«Por ahora —escribia a Vicent el rector d'un poblet del Baix Maestrat— he logrado la amistad de los labradores con la propaganda de los abonos químicos, de los que me he encargado de hacer un buen pedido en primeras materias, y propagando arados de vertedera, que no había...» ³² Enfront dels desorbitats interessos dels usurers, les entitats catòliques prestaven al 6% i practicaven un crèdit personal que tenia «más carácter moral que económico». ³³ Però no era una ajuda totalment desinteressada: «Como no se exigen otras garantías para el préstamo que la buena fama del que lo pide, a todos importa que su conducta no aparezca con puntos vulnerables, pues de lo contrario se cerrarían el camino.» ³⁴ O siga, que no era només el 6% el que es demanava. A pesar que cal suposar que la por a una possible inspecció oficial incitaria a no deixar constància escrita de certes pràctiques, en els llibres d'actes dels sindicats catòlico-agraris valencians són relativament abundants anotacions com les que segueixen. «... La expulsión de aquellos socios que en las últimas elecciones hayan combatido la candidatura presentada por este Sindicato»; anys abans, el P. Vicent havia explicat en una junta general d'aquesta entitat «la obligación que todos tenemos de tomar parte en las elecciones, dando nuestro voto en favor de nuestros católicos candidatos». En un altre lloc, «el socio... ante varios vecinos había hecho algunas manifestaciones contrarias a la Religión y al Sindicato, mereciendo con tal conducta se le corrija de alguna manera, y enterada la Junta, previa discusión acordó por unanimidad expulsar de este Sindicato a dicho..., [y] que se anule el préstamo de 124 ptas que se le concedió». En un tercer s'expulsa un soci «por cometer la irreverencia de no descubrirse al Santísimo Sacramento pasando por la calle». I en un quart «presenta solicitud de préstamo el socio... que es rechazada por haber[se] presentado denuncia verbal contra el mismo por hacer propaganda contra el sindicato y distinguirse sus hijos por su conducta indigna». ³⁵

30. La primera citació, en una carta de Simón Oliveros a Vicent (Galisteo, Càceres 17-VII-1910). La segona, en una carta d'Isidro Barbero Carrasco a Fco. González Rojas (Navas del Marqués, Àvila 10-X-1907). Totes dues en AV.

31. F. PIVA, *Movimiento catolico e questione agraria, Dizionario Storico del Movimento Catolico in Italia* (Torí 1981).

32. AV, Matías Meseguer a Vicent (Rossell 23-X-1911).

33. «El Social» (16-IV-1910), p. 1.

34. F. RIVAS, *Las Cajas Rurales* (València 1904), p. 27.

35. Respectivament, sindicat agrícola Sant Isidre de Castelló, actes del 26-XII-1909 i del 26-XI-1905. Sindicat Sagrat Cor d'Algemesí, 23-VI-1922. Sindicat Sant Isidre de Paterna, 27-X-1914. I Sindicat Catòlico-Agrari de Vila-real, 16-V-1920.

Si econòmicament el sindicat funcionava de manera que els socis consideraven correcta —cosa que seria sempre un requisit imprescindible per a la seva no desaparició—, resulta fàcil imaginar la capacitat mobilitzadora d'aquestes pràctiques i la gran eficàcia del control social que asseguraven. Un control social, de forta càrrega ideològica i aconseguit per procediments ben diferents als que utilitzava el desprestigiat caciquisme-parlamentari de la Restauració, que l'Església ofereix a les classes propietàries. A canvi, naturalment, d'acceptar la seva intermediació.

Els anteriors cercles catòlics practicaven el mutualisme i s'havien finançat gràcies als donatius que els *protectors* feien als socis *numeraris*. A finals del segle XIX aquest model entra en crisi perquè tant els patrons com els obrers comencen a trobar incòmode el paternalisme. Si a partir d'aleshores, a les ciutats, el sindicalisme catòlic va haver d'efectuar —a contracor— les primeres temptatives per a renunciar a l'interclassisme,³⁶ el cooperativisme catòlic-agrari seguiria essent interclassista, ja que en el camp semblava més fàcil aconseguir que els propietaris acomodats col·laboressen amb els llauradors pobres. Però ja no pel seu *deure* de practicar la caritat, sinó perquè tots tenien uns interessos comuns. Interès, en primer lloc, a aliar-se per tal de pressionar sobre l'estat en demanda de protecció. I no únicament protecció aranzelària:³⁷ també disposicions contra els abusos del intermediaris, cossos tècnics que servissen per a combatre eficaçment les plagues, disminució de la pressió fiscal... D'altra banda, amb la creixent integració de l'agricultura en el sistema capitalista, tant els grans com els menuts agricultors quedaven afectats; encara que en distinta mesura, pels problemes derivats de la necessitat d'entrar en un procés permanent d'adaptació i reconversió. També afectava a tots el creixent desplaçament cap a fora del sector del control de funcions econòmiques bàsiques. Com la comercialització de les collites, destinades a mercats llunyans dels quals l'agricultor desconeixia el funcionament. O l'aprovisionament d'adobs, que ara, com que ja no es produïen en l'explotació, provenien de la indústria i havien d'adquirir-se a través d'intermediaris, cars i, sovint, adulterats.

Aquest discurs conservador consistent a presentar el camp com un tot que ha de defensar-se dels seus enemics exteriors, que no era exclusiu de l'Església i que no necessitava imprescindiblement de la presència de cooperatives per a arrelar, predisposava el petit explotador a fer un front comú amb els propietaris i va prendre fort entre amplis sectors de la pagesia. Es posaria en evidència en el moment decisiu de 1936. Però aquest èxit ha contribuït a deixar quasi en l'obs-

36. J. J. CASTILLO, *Modulaciones ideológicas del catolicismo social en España: de los Círculos a los Sindicatos*, «Revista Española de la Opinión Pública», 45 (1976), ps. 37-75.

37. L'aranzel ocupava un lloc central en la interpretació que J. J. Castillo feia del sindicalisme catòlic-agrari, a partir del cas castellà, en *Proprietarios muy pobres*, esp. la p. 36 i ss. Al País Valencià, evidentment, va tenir un paper molt menor. I, en general, de tota manera, sembla que només va agafar importància en la propaganda catòlica a partir dels anys de la Primera Guerra Mundial. La quasi única al·lusió que se li dedica en les actes de l'assemblea regional de Palència de 1906 és que «el alcalde de Cevico de la Torre propuso fuese solicitada del Gobierno la protección arancelaria», «Boletín del Consejo...» (1906), p. 122. Però al mateix temps els sindicats agrícoles eren considerats «como [el] único medio de mejorar los cultivos, conforme a los adelantos científicos modernos, e impedir [que] la competencia que nos hacen los extranjeros acabe la independencia económica, pues si se efectúa el laboreo conforme los procedimientos anticuados, los agricultores españoles serán vencidos irremisiblemente», p. 113.

curitat el fet que durant els anys immediatament posteriors a 1906 van ser els propietaris els qui més fredament van acollir l'oferta de cooperativisme interclassista que els brindava l'Església.

La força dels sindicats agrícoles havia d'arrençar de l'interès comú de propietaris i pagesos de comprar cooperativament els adobs i d'utilitzar els préstecs de les caixes rurals —que obtindrien el capital de tercers, a canvi de la garantia solidària dels béns dels socis— com a font de finançament. Però va ser un interès que el propietari poques vegades va donar mostres de tenir. Entre altres motius, perquè era reticent a involucrar-se econòmicament, amb els riscos i els inconvenients que això implicava, en unes cooperatives que a ell no li eren necessàries. I es va produir la paradoxa que les Lligues, la vessant més clarament política del projecte catòlic, només van reeixir (relativament) en algunes ciutats,³⁸ però no van arrelar en el medi rural, on se suposava que estaven destinades a triomfar. És a dir, que la proposta catòlica va ser ben rebuda pels sectors dominants allà on, com a la ciutat de València, ja existia prèviament, per obra del republicanisme blasquista i del moviment obrer, una forta mobilització popular i progressista contra la qual els partits dinàstics de notables no podien competir.³⁹ A causa del desinterès dels propietaris i de l'oposició dels cacics, en canvi, els catòlics a penes van ser capaços d'aconseguir traure una rendibilitat electoral a la seva influència sobre les masses rurals.

Segurament, embarcar-se en aventures mobilitzadores i abandonar els mecanismes de control caciquil, que al cap i a la fi continuaven essent tremendament eficaços en el camp, suposava uns riscos i uns costos que les classes terratinents beneficiàries del sistema de la Restauració no estaven disposades a assumir. Sobretot, una vegada que des de mitjans de la primera dècada del segle l'agitació pagesa va tendir a remetre. Però també és possible que determinats sectors de propietaris no desconfiessen del cooperativisme ni de la mobilització controlada de la pagesia que aquest facilitava, sinó de la presència dels rectors al front dels sindicats i de la viabilitat de l'oferta concreta dels catòlics. Cosa que planteja la pertinència d'esbrinar quants dels sindicats agrícoles espanyols eren confessionalment.

4. *El protagonisme dels catòlics*

Durant els moments inicials, l'Església va manifestar repetides mostres de preocupació per l'interès que la llei de 1906 havia despertat des d'altres propòsits ideològics. Encara que en alguna ocasió se cite en aquest sentit el Partit Socialista, els que sembla que provocaven la vertadera por eren els partits republicans, l'interès dels quals pels sindicats agrícoles es posa de manifest en les cartes que els rectors enviaven al P. Vicent.⁴⁰ El projecte de llei sobre Administració

38. Principalment, a València. Però també a Sevilla, Saragossa o Santander.

39. R. REIG, *Blasquistas y clericales. La lucha por la ciudad en la Valencia de 1900* (València 1986), ps. 63-185.

40. A Extremadura el fundador del sindicat de Plasència era un «republicano impío». Un altre presidia la *Liga de Cosecheros de Pimentón* d'Aldeanueva del Camino, i «*el ejemplo de los malos cundirá si no nos apresuramos los católicos a copar creando en cada pueblo un sindicato católico*», A. V., S. Oliveros a Vicent (Galisteo 17-VII-1910). La premsa d'un capellà lleidatà per fundar un sin-

Local preveia que els presidents dels sindicats obtindrien automàticament una regidoria. Durant algun temps es va interpretar que només es permetria l'existència d'una d'aquestes entitats corporatives en cada poble, i quedava la possibilitat que els diversos republicanismes —imitant el que els propis catòlics pretenien fer— es llancesen a fer fundacions per tal de ser els primers.

En part per aquesta urgència, la fundació de sindicats catòlics va avançar a partir de 1907-1908 a ritme molt ràpid. Segons Inocencio Jiménez, els cinquanta que hi havia el gener de 1907 s'havien convertit en quatre-cents cinquanta el gener de 1909.⁴¹ Jiménez advertia que la seva estadística era incompleta. Pot deduir-se a partir de les dades fragmentàries que apareixen en la correspondència rebuda pel P. Vicent que, en efecte, en aquesta no es contempen totes les entitats que s'havien fundat fins el 1909. Però la majoria de les que no menciona —i moltes que sí que cita— o no havien arribat a funcionar o havien desaparegut immediatament després de la fundació. Això a banda, al llarg de 1908 havien entrat en el Ministeri de Foment nou-cents setanta-dos expedients de cooperatives per tal d'acollir-se a la llei de Sindicats Agrícoles de 1906, i, segons la DGA, al final d'aquell any funcionaven nou-cents cinquanta-quatre sindicats.⁴² És a dir, que només als voltants de la meitat eren d'adscripció inequívocament confessional.

Les estadístiques de sindicats agrícoles confeccionades per la DGA no indiquen de manera sistemàtica si eren catòlics. Per a obtenir una idea del pes relatiu de les entitats de l'Església, queda la possibilitat de comparar els adherits a la Confederació Nacional Catòlico-Agrària (CNCA) amb els que apareixen en les estadístiques oficials. És el que s'ha fet en el quadre adjunt. Però des del moment que cap de les fonts utilitzades no ofereix mínimes garanties de fiabilitat, la imatge obtinguda no pot ser gens exacta. Pel que fa als sindicats de la CNCA, en ocasions la Confederació declara xifres enormement diferents per als mateixos anys que apareixen en el quadre.⁴³ S'han recollit sempre les més baixes conegudes. Encara així, el 1919 serien catòlics el 90% dels sindicats agrícoles. Com que tot sembla indicar que les dades proporcionades aquest any per la DGA eren inflades, resulta que hi hauria més sindicats catòlics que no pas sindicats que existien.

A causa de les deficiències de les fonts, les visions d'abast estatal són condemnades a ser molt imprecises. Només es podrà aconseguir un apropament més exacte a la realitat a través d'una suma d'investigacions centrades en un marc geogràfic més restringit. Però aquesta mena d'estudis són encara molt escassos, i per a algunes regions significatives (Aragó, la Rioja, tota la cornisa cantàbrica..., o Andalusia, per motius ben diferents) pràcticament inexistents.

---

dicat va estar provocada «porque me temía que el centro republicano me tomara la delantera»; a continuació tenia previst crear un Pósito, «no porque lo crea necesario, sino para que no lo hagan ellos, pues de este modo estoy cierto que más pronto o más tarde todo el pueblo será mío [y] ellos se quedarán solos», J. M. Perelló a Vicent (Bellpuig, 28-IV-1909).

41. I. JIMÉNEZ, *Los sindicatos agrícolas católicos*, «La Paz Social» (abril de 1909), ps. 169-180. Entre aquestes dues dates l'evolució hauria estat la següent: 108 sindicats el juliol de 1907, 187 el gener de 1908 i 300 el juliol de 1908. Una relació de les caixes rurals catòliques, confeccionada també per I. Jiménez, a «La Paz Social» (1909), ps. 241-252.

42. Dades citades, respectivament, a «El Social» (21-I-1915), p. 1, i en el «Boletín mensual de Instituciones Económicas y Sociales» (març de 1915), p. 19.

43. Cf. J. J. CASTILLO, *Propietarios...*, ps. 107-127 i 267-299. Arriba a parlar-se de quatre mil sindicats adherits el 1919 (amb mig milió de socis) i de cinc mil el 1920 (amb sis-cents mil socis).

Abans dels anys finals de la segona dècada del segle XX els catòlico-agraris a penes havien pogut assolir una implantació mínimament significativa en el camp català.⁴⁴ Tanmateix, és ací on el cooperativisme rural es presenta com un moviment més ric i complex. Bàsicament, les cooperatives giren al voltant de quatre eixos.⁴⁵ En primer lloc, de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (1851) i la Federació Agrícola Catalano-Balear (1899). És l'associacionisme dominat per les organitzacions de grans propietaris i per les Cambres Agrícoles. De poder generalitzar-se per a tot Catalunya —com proposa R. Garrabou— les conclusions que J. Planas obté de l'estudi d'una d'aquestes organitzacions, la Cambra Agrícola del Vallès,⁴⁶ aquest model va experimentar amb el canvi de segle una important mutació. Si inicialment les Cambres i les entitats lligades a l'IACSI eren associacions de propietaris que actuaven com a grups de pressió —controlant l'elaboració dels amillaraments i les cartilles avaluatòries, participant en les campanyes de defensa del dret civil català...—, a partir d'aleshores continuarien estant dirigides pels majors terratinents, però amb la voluntat d'enfortir la seva hegemonia i d'evitar la confrontació social —i de trobar un suport popular per al projecte regionalista—; van tractar també d'atraure les classes agràries subalternes a través de l'oferta d'una sèrie de serveis (compra-venda de factors productius i de collites, préstecs, casinos...) i d'una important contribució a la difusió de la millora tècnica (activitats divulgatives, camps d'experimentació...)

Com a segona proposta associativa, hauria actuat un corrent més marcadament reformista. Amb certes influències del catolicisme social, però que no era de dependència confessional. La militància d'aquests sindicats agrícoles era molt heterogènia.⁴⁷ Encara que podia haver-hi agricultors relativament grans, la majoria dels socis eren petits propietaris, arrendataris i parcers. Però, almenys en els casos que G. Tribó estudia, no hi havia jornalers, en el sentit estricte del terme. Fent costat als majors propietaris i dirigits per ells, van participar en moltes de les campanyes de les Cambres i de la Federació Agrícola Catalano-Balear, però això no va ser obstacle perquè en alguns moments d'accentuació de les tensions socials, i sobretot durant la Segona República, poguessen distanciar-se de l'IACSI i decantar-se cap a la defensa dels seus socis arrendataris.

En tercer lloc, els catòlics, la presència dels quals, escassa en termes absoluts i relatius, inicialment pareix deixar-se sentir sobretot en l'àrea de Tortosa i en les comarques gironines. Segons la relació de Jiménez, el 1909 hi havia vint-i-nou sindicats catòlico-agraris en les vuit diòcesis catalanes, tretze dels quals en la de Girona i cap en la de Tarragona.

La quarta via estaria representada per un associacionisme pagès, molt lligat a les tradicions republicanes, que sovint mantenia contactes amb el sindicalisme d'arrel obrerista i urbana. Aquestes entitats practicaven l'ajuda mútua, feien

44. A. MAYAYO, *Geografía del sindicalismo agrario*, «L'Avenc», 134 (1990), ps. 16-25; J. REVENTÓS, *El movimiento cooperativo en España* (Barcelona 1960), p. 139. Per a l'expansió experimentada entre 1917-1919, J. CUESTA, *Sindicalismo...*, ps. 218-240.

45. Prenc la idea del *Pròleg* de P. GABRIEL a A. GAVALDÀ, *L'associacionisme...*, I, ps. xv-xxi, que parla de tres eixos.

46. J. PLANAS, *Propietaris organitzats. Estudi de la Cambra Agrícola del Vallès (1901-1935)* (Granollers 1991); R. GARRABOU, *La conflictivitat...*, ps. 107-108.

47. G. TRIBÓ, *Evolució...*, III, p. 984 i ss.

compres en comú d'adobs i mantenien cooperatives de consum. Igual que les anteriors, es van acollir en moltes ocasions a la llei de 1906.⁴⁸

En el camp valencià no es detecta una coexistència tan rica de propostes associatives, però tampoc no s'ha de pensar que l'Església monopolitzava la direcció del moviment cooperatiu dels petits llauradors. Prenent com a base les entitats que van iniciar un expedient per tal de ser reconegudes per l'Administració com a *sindicats agrícoles*, hem calculat que serien confessionals als voltants d'un 57% dels sindicats valencians constituïts abans de 1916.⁴⁹ Pareix que ací les societats pageses de resistència animades pel republicanisme ciutadà no van fer intents generalitzats de crear seccions d'utilització conjunta d'estris agrícoles o de compra-venda d'adobs.⁵⁰ Molts dels sindicats agrícoles valencians deslligats de la tutela dels rectors sembla que havien nascut relacionats amb la *Federación Agraria de Levante*. Aquesta, de la qual es desconeix a hores d'ara pràcticament tot, abraçava, a més del País Valencià, les províncies de Múrcia i Albacete. Va ser fundada el desembre de 1901, per iniciativa de la Cambra Agrícola de València, a similitud de la Federació Agrícola Catalano-Balear, junt amb la qual i amb altres federacions regionals espanyoles formava part de la *Unión Agraria Española* (1903). Suposava un front ampli, sempre controlat per grans propietaris, en defensa dels interessos de l'agricultura valenciana, i molt especialment de l'agricultura d'exportació. Als dirigents els agradava repetir que la Federació va estar presidida per un conegut terratinent conservador, Luis Ivánñez de Lara, però també per un liberal no menys notori, Manuel Iranzo Benedito. Malgrat declarar-se *neutra* en matèria religiosa, també s'hi van adherir molts dels sindicats agrícoles catòlics valencians. Perquè molt més que el moviment catòlico-agrari, va ser ella la que va estar darrere de totes les grans mobilitzacions d'agricultors que van tenir lloc al País Valencià en els primers anys del segle XX. Ella va ser, per exemple, la que va conduir la mobilització dels vinaters en la «qüestió dels alcohols», i la que va organitzar una campanya de mítings demanant la supressió de l'impost de consums sobre els vins. O la que va aconseguir presentar-se com la veu més representativa dels propietaris tarongers abans de la Primera Guerra Mundial.

Sobre Castella la Vella i Lleó, la bibliografia disponible no explica les característiques dels sindicats agrícoles no confessionals, però sí que hi ha una unanimitat a acceptar que aquests —incloent els adherits a la CNCA i, a partir de 1923, les *Ligas de Campesinos* d'Antonio Monedero⁵¹— van representar sempre una majoria aclaparadora. Comparant l'evolució del nombre d'entitats integrants de les respectives federacions catòliques amb les estadístiques de la DGA, s'obté una impressió semblant sobre unes altres dues regions de gran arrelament

48. A. MAYAYO, *El cooperativisme agrari: un moviment dual*, dins C. MIR (ed.), *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració* (Lleida 1989); A. LÓPEZ ESTUDILLO, *Federalismo y mundo rural en Catalunya (1890-1905)*, «Historia Social», 3 (1989); A. GAVALDÀ, *L'associacionisme...*; J. FUGUET, *El primer celler cooperatiu de Catalunya i de l'estat espanyol: «La Sociedad de Trabajadores Agrícolas del Pueblo de Barberá»* (Barcelona 1980).

49. S. GARRIDO, *El sindicalisme...*, p. 122. A la província de València serien catòliques 61 de les 107 cooperatives que van voler acollir-se, entre 1908-1915, a la llei de 1906. A la de Castelló, 26 de 44. I a la d'Alacant, 18 de 32.

50. R. REIG, *Obrers...*, p. 256.

51. J. J. CASTILLO, *Propietarios...*, esp. les ps. 481-486.

del cooperativisme durant les primeres dècades del segle XX: Navarra i la Rioja.⁵² O sobre la província de Cáceres durant el període 1906-1920.⁵³ A Galícia, malgrat que des de finals del segle XIX existia un actiu moviment associatiu pagès que practicava la cooperació, pareix que durant els anys immediatament posteriors a 1906 van ser quasi exclusivament les entitats de l'Església les que van fer ús dels privilegis concedits per la llei de 1906.⁵⁴ En canvi, a Astúries van aparèixer, a més dels catòlics, molts sindicats agrícoles d'adscripció republicana que sí que s'hi van acollir. Tant els uns com els altres van participar activament en la política municipal, però mentre els sindicats confessionals eren parroquials, i per tant tenien pocs socis i una limitada potència econòmica, els republicans s'organitzaven per «*concejos*», raó per la qual podien reunir en ocasions un nombre considerable de socis. En conseqüència, el major nombre d'entitats catòliques només seria «*una apariencia de mayor implantación*».⁵⁵

Les entitats catòliques, en definitiva, no van ser mai les úniques existents. I en alguns llocs ni tan sols les majoritàries o les que més socis tenien.

5. *A manera de reflexió final*

És possible que sense la intervenció de l'Església el cooperativisme hagués tardat molt més a difondre's pel camp espanyol. Però moltes de les obstruccions amb què inicialment es va trobar pareixen derivar del protagonisme assolit pels catòlics. Encara que no fos l'únic existent, el sindicalisme agrícola confessional, respallat per un impressionant aparell propagandístic, va aconseguir presentar-se com *el* portaveu dels petits llauradors. I va ser també ell el que va marcar la tònica de les relacions entre els poders públics i les cooperatives.

Com començàvem apuntant, per a explicar la feblesa del cooperativisme espanyol cal conjugar una gran varietat de factors. En part, era un resultat de les vacil·lacions de la política cooperativa estatal. La llei de Sindicats Agrícoles de 1906, que concedia exempcions fiscals, va actuar com a revulsiu per a la difusió d'aquesta mena d'associacionisme. Però durant la dècada que va seguir a la seva promulgació es va aplicar amb moltes reticències. Com a mostra, entre 1908 i 1915 van ingressar en el Ministeri d'Hisenda 2.148 expedients de cooperatives, però fins al setembre d'aquest darrer any el Ministeri només havia reconegut 1.098 «sindicats agrícoles».⁵⁶ És a dir, que moltes entitats havien quedat sense cap mena de suport oficial i en una posició molt difícil per a accedir al crèdit, cosa que va haver de repercutir en la proliferació de fracassos. Possiblement, era un resultat del fet que l'Església, en uns moments de forta confrontació amb l'estat liberal, estigués utilitzant aquell moviment com a força de pressió a favor dels seus interessos.

52. Sobre Navarra, E. MAJUELO i A. PASCUAL, *Del sindicalismo... Sobre La Rioja*, J. C. BILBAO, *Los sindicatos...*

53. F. SÁNCHEZ MARROYO, *Sindicalismo...*, esp. les ps. 244-249.

54. Així es desprèn de J. A. DURÁN, *Agrarismo...*, esp. del mapa de la p. 146. També, A. MARTÍNEZ, *O cooperativismo...*, p. 63 i ss. Però no indiquen la raó.

55. B. FERNÁNDEZ i J. GIRÓN, *Aproximación...*, p. 159.

56. S. GARRIDO, *Alentar y obstruir. Las vacilaciones de la política estatal sobre cooperativismo en los inicios del siglo XX*, «Noticiario de Historia Agraria», 7 (1994), ps. 131-154.

D'altra banda, pareixia massa evident que els catòlics actuaven guiats per aspiracions electorals. Al contrari que el Partit Liberal, el Partit Conservador hauria pogut plantejar-se amb una certa facilitat la capitalització política de l'organització eclesial en el camp. De fet, molts dels principals dirigents conservadors eren a la vegada coneguts social-catòlics. Però no ho va fer. Perquè malgrat el seu caràcter no democràtic i conservador, la mobilitat de la pagesia que oferia l'Església era interpretada com un atac contra la línia de flotació del propi sistema polític de la Restauració.

De tota manera, les principals dificultats del primer cooperativisme agrari espanyol pareixen guardar relació amb una contradicció a què ha de fer cara l'acció social dels catòlics. Encara que difícilment poden acceptar-se les formulacions teòriques construïdes des d'una acceptació de la *incapacitat* dels pagesos per a organitzar-se de manera autònoma, és cert que determinats factors (pervivència d'idees tradicionals, aliança amb els propietaris per a pressionar sobre l'estat en demanda de protecció, etc.) poden retrassar —o impossibilitar— aquest procés. Era un dels objectius del sindicalisme catòlico-agrari, obert a grans terratinents, menuts llauradors i jornalers: l'Església s'estava oferint per a frenar l'autoorganització pagesa i per a articular nous canals d'expressió dels interessos agraris que permetessen als propietaris consolidar la seva hegemonia sobre el món rural, cada vegada més discutida. Amplis sectors de petits explotadors van acollir molt favorablement aquella oferta de cooperació interclassista animada des de la confessionalitat, però inicialment van ser els propietaris els qui més fredament hi van respondre.

Fora ja dels límits temporals que ací ens hem fixat, el panorama canviaria radicalment durant 1918-1920, quan van desaparèixer totes les suspicàcies amb què anteriorment s'havia contemplat el cooperativisme confessional. Però és que aleshores la por al que es considerava que podia desembocar en una situació socialment explosiva en el camp va pesar més que qualsevol altra consideració.

QUADRE: *El sindicalisme agrícola a Espanya*

	(1)	(2)
	<i>sindicats de la CNCA</i>	<i>tots els sindicats</i>
1919	3.143	3.471
1920	4.451	
1922		4.892
1923	3.212	5.180
1924	3.047	5.442
1926	3.034	5.821
1929	2.276	
1933	1.902	4.266
1935	1.869	

Nota: La CNA va ser fundada el 1917 a partir de la Confederación Católico-Agraria de Castilla la Vieja y León (1914). Només s'han considerat dades posteriors a 1919 perquè va ser aleshores

---

quan les seves federacions van aconseguir abastar pràcticament tot el territori espanyol.

Fonts: Per a la col (1):

1919: *Memòria* de 1919 de la Federació Valenciana de Sindicats Agrícoles, ps. 99-100. 1920: «Anuario Estadístico de España, 1920», p. 314. 1923: L. REDONET, *Crédito agrícola* (Madrid 1924), p. 257. 1924: L. MUÑIZ, *La acción social agraria y memoria estadística de las entidades agrícolas y pecuarias en 1º de diciembre de 1924* (Madrid 1924), ps. 81-82. 1926: «Revista Social Agraria» (sept. de 1926), p. 10 («y 1.669 Cajas rurales»). 1929: «Anuario Social de España, 1929» (Madrid 1930), ps. 380-382. 1935: «Revista Social Agraria» (maig de 1936), p. 145.

Per a la col. (2):

1919: «Anuario Estadístico, 1919», p. 351. 1922: «Anuario Estadístico, 1921-22», p. 310. 1923: L. MUÑIZ, *La acción social... en 1º de abril de 1923* (Madrid 1923), p. 377. 1924: L. MUÑIZ, *La acción social... en 1º de diciembre de 1924*, p. 377. 1926: L. MUÑIZ, *La acción social... e 1º de enero de 1927* (Madrid 1927). 1933: DGA, *Censo estadístico de Sindicatos Agrícolas y Comunidades de Labradores* (Madrid 1934), p. 393.